

DE CE OMUL ȘI LEUL ?

Raporturile dintre Om și Leu sunt atât de complexe, încât s-ar putea presupune că Dumnezeu, când a creat „fiarele sălbatice după felul lor”, a gândit Leul ca echivalent al bărbatului în regnul animal și l-a înzestrat cu câteva însușiri fizice și comportamentale comune acestuia. Aproape s-ar putea spune că, în anumite perioade istorice, Leul a fost adoptat de societatea umană, iar relațiile existente între oameni: rivalitatea, egoismul, gelozia, dar și capacitatea de a fi devotat aproapelui au fost transpuse și în relația dintre Om și Leu.

Fiind însă lipsit de organul vorbirii, Leul a fost dăruit cu o doză de mister. Un mister de natură biologică, transpus deseori în domeniul religios și artistic. E unul dintre motivele pentru care Leul s-a găsit permanent în atenția Omului, oferindu-i prilej de a crea pretutindeni opere de cultură și obiecte cu funcție magică, religioasă, utilitară. Cu milenii în urmă, Leul era o prezență cotidiană în viața Omului. După aproape dispariția lui din natură, Leul e astăzi masiv prezent în cultura umană: marile muzee ale lumii sunt încărcate de lei de vârstă multimilenară, bibliotecile dispun de publicații științifice fără număr cu privire la ei, piețele orașelor și vechile catedrale își sporesc farmecul cu statui sau protoame leonine, iar grădinile zoologice se mândresc cu lei aduși de pe alte meridiane.

Leul a făcut o carieră extraordinară și în literatură. Se poate spune cu certitudine că el a avut o importantă contribuție la modelarea culturii umane și că se situează, sub anumite raporturi, în proximitatea creștinismului. În folclorul românesc a dat naștere unei adevărate capodopere: *Colinda Leului* sau a *Junelui bun*, în care un tânăr își măsoară puterile cu ale regelui animalelor într-o confruntare din care iese victorios.

În discuțiile pe care le-am purtat cu colegi români sau străini privitor la această colindă, nu o dată a fost pusă întrebarea: cum a ajuns leul – animal străin faunei carpatine – în folclorul românesc și... chiar într-un text care se cântă la sărbătorirea Nașterii Mântuitorului? Iar dacă specia leului nu există la noi, atunci: de unde ne-a venit motivul? Paradoxul prezenței Leului în colindă, câtă vreme lipsește din natura înconjurătoare, a provocat numeroși cercetători de folclor să caute explicații ale acestei situații.

Răspunsurile oferite de cercetările contemporane sunt însă nesatisfăcătoare. Originea colindei n-a putut fi găsită într-o operă scrisă (românească sau străină) ori într-un text folcloric străin, care să fi fost împrumutat pe cale orală. Au fost emise în schimb câteva soluții hazardate, pe care le vom analiza la momentul potrivit. Până atunci propunem aici o cercetare multidisciplinară a „culturii leului” la diferitele popoare, începând din mileniul al III-lea î. de Christos până în Evul Mediu, și din Mesopotamia până în Peninsula Iberică și în Nordul Africii. Vom face apel la studiile de arheologie și istorie veche, la scrierile sfinte, la apocrife și la

legende hagiografice, la zoologia leului în Antichitate și în Evul Mediu, dar și la literatura scrisă în care leul joacă un rol. Ne propunem încadrarea colindei românești în acest univers al „culturii leului”, sperând că vom reuși astfel să găsim explicația apariției în folclorul românesc a enigmaticei colinde.

*

Nu pierdem din vedere să aducem mulțumiri acelor care ne-au încurajat și ajutat la documentarea necesară (în ordine alfabetică): R. Ardevan (Cluj-Napoca), Ioana Both (Cluj-Napoca), R. W. Brednich (Göttingen), V. Chisăliță (Chișinău), L. Cireș (Iași), V. Cîrîmpei (Chișinău), Ion H. Ciubotaru (Iași), R. C. Constantinescu (Hațeg), I. Cuceu (Cluj-Napoca), I. Datcu (București), M. Deleanu (Reșița), N. Edroiu (Cluj-Napoca), A. Goia (Cluj-Napoca), A. Greive (Köln), O. Hedeșan (Timișoara), S. Ispas (București), C. Lecouteux (Paris), S. Mărculescu (București), I. Moise (Sibiu), J. Nicolae (Alba Iulia), V. Nișcov (București), E. Pavel (Cluj-Napoca), A. Pavelescu (Sibiu), I. Popa (Alba Iulia), I. Sârbu (Mediaș), H. Stein (Hildesheim), C. Țăranu (Cluj-Napoca).

Mulțumiri se cuvin Bibliotecii Universitare și Municipale (Universitäts- und Stadtbibliothek) din Köln și Bibliotecii Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, pentru înlesnirea cercetărilor în fondurile lor de carte. Nu în ultimul rând aducem mulțumiri Editurii Academiei Române, care a acceptat propunerea de publicare a acestei lucrări.

INTRODUCERE

LEUL CA FACTOR DE CULTURĂ

Aici un alt animal real sau imaginar n-a provocat mintea umană într-atâta la creație, cât a făcut-o leul. Forța lui uriașă, ținuta sa maiestuoasă, impunătoare, de atlet, vocea lui, care vine, parcă, de pe celălalt tărâm, au dat frâu liber imaginației umane, care l-a văzut când în poziție de dușman periculos, când în aceea de animal sfânt, de paznic al limitei dintre lumea de aici și lumea de dincolo, când ca partener devotat al omului. Leul însoțește cultura umană, cu intensitate diferită, de la începuturi până în zilele noastre, dând prilej creatorilor să producă opere de artă (sculpturi, basoreliefuli, ceramică, elemente de arhitectură, artă murală, gravuri, glicptică, monede, heraldică) și, bineînțeles, literatură. Vom vedea că aceste produse ale spiritului uman pun în evidență uimitoarea evoluție a leului, de la animalul feroce, la cel de partener egal sau chiar superior omului.

Astăzi nu mai e pusă la îndoială existența reală, în vremuri foarte îndepărtate, a leului în Europa. Specialiștii spun că leul de peșteră (*panthera leo spelea*) ar fi trăit în Europa încă din vechiul pleistocen, acum 400.000 de ani, dar a dispărut succesiv din Spania, Franța, Germania, rămânând până în neoliticul târziu în Bazinul Carpatic, în Bulgaria și în regiunea Odessa. Herodot (VII, 125–126) și, după el, Aristotel, informează despre existența leului în Tracia. Ultimele mențiuni despre leul viu, în natură, pe care le cunoaștem, datează de pe la sfârșitul primului secol al erei creștine, din Grecia, ceea ce nu înseamnă neapărat că el a dispărut tot atunci (Guggisberg 1960, p. 41).

Studiile de zoologie publicate de Brehm (1893, p. 144–152), Driesch (1994, p. 5–20) sau Hemmer (1974, p. 167–282) ne înfățișează câteva însușiri și obișnuințe ale leului, care pot ajuta la înțelegerea unor opere de cultură de care ne vom ocupa în cursul lucrării. Leul trăiește în societate, adică în comun cu femelele și cu puii, dar și cu patru-cinci adulți; puii părăsesc sectorul în care s-au născut după ce ajung la vârsta de doi ani – doi ani și jumătate. În general leii se stabilesc într-un anumit loc, pe care îl apără. Ei vânează în hoardă, leoaicele mușcându-și victima de ceafă sau de gât, pe când masculii o lovesc cu ghearele și o mușcă de una din coapse. Leii din Sudan atacă oameni foarte rar, spre deosebire de cei din Africa de Sud. Leoaica se joacă foarte tandru cu puii ei. În tinerețe, leii pot fi ușor domesticiți (Brehm 1893, p. 149–152).

Nu există un corpus de documente privitoare la leu în cultură, dar, în ultimele decenii, au apărut câteva cărți care cercetează, din perspective diverse, ceea ce am putea denumi „leul cultural”. Dintre lucrările mai generale amintim: A. Eliez: *Le Lion et l'Homme* (1967) și Giovanna dal Magro și Anna Paola Zugni Tauro: *Auf den Spuren des Löwen. Eine Kunst- und Kulturgeschichte* (1992); dintre lucrările mai speciale reținem: W. L. Brown: *The Etruscan Lion* (1960) și

Günter Kloss: *Der Löwe in der Kunst in Deutschland. Skulptur vom Mittelalter bis heute* (2006). Din domeniul literaturii merită să fie consemnate lucrările simpozionului *Die Romane von dem Ritter mit dem Löwen*, editate de Xenia von Ertzdorff (1994), iar din cel social-politic al Evului Mediu european: Dirk Jäckel: *Der Herrscher als Löwe* (2006). Le vom pune la contribuție, după caz, în studiul nostru.

Care este însă specificul prezentei lucrări în raport cu cele menționate? Ea dorește să fie o schiță a prezenței leului în cultura umană, a imboldurilor culturale care vin de la el, începând din mileniul al treilea înainte de Christos, fără a evita niciunul dintre spațiile culturale accesibile autorului. Mai mult, ea include și oralitatea, domeniu neglijat de predecesori. Cantitatea enormă de documente la care am ajuns de-a lungul anilor nu e privită exclusiv din perspectiva unei singure discipline: arheologia, istoria artei, teologia etc., ci dintr-o perspectivă general-culturală, care are în vedere universalitatea, continuitatea și complexitatea fenomenului, din vechime până în Evul Mediu târziu.

Ce izvoare avem la dispoziție, în afară de operele menționate mai sus, pentru cunoașterea fenomenului leonin? Chiar dacă nu există un corpus de documente cu privire la prezența leului în cultura umană, sursele de informare sunt atât de numeroase, încât nu pot fi cuprinse în totalitate de un singur om. Am utilizat de preferință studiile monografice (mai rar articolele) cu privire la rezultatele obținute de arheologi în Orientul Apropiat și în Europa de Sud, acordând o atenție specială spațiului grec, care oferă și unele studii punctuale referitoare la leu într-o anumită perioadă, într-un anumit loc sau într-un anumit gen de artă (statui, arhitectură, ceramică etc.); am cules informații din lucrări de istorie a artei, din publicații ale unora dintre marile muzee ale lumii (Muzeul Britanic, muzeele berlineze, Luvru, Ermitaj, muzeele italiene etc.), precum și din cataloagele unor expoziții muzeale. N-am neglijat informațiile cuprinse în cărțile sfinte, în apocrife și în legendele hagiografice, nici pe cele din scrierile de zoologie și nici literatura scrisă (marile epopei antice, scriitorii greci, latini și arabi, epopeile medievale, legendele antice, cele moderne) și literatura orală (basmul, legenda, colindele). Atenția noastră s-a concentrat asupra operelor mai importante din punct de vedere epic și ritual-religios, lăsând pe planul al doilea chestiunile de artă propriu-zisă.